

РЕЦЕНЗІЇ, ХРОНІКИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

УДК 821.161.2'06

DOI: 10.32342/2523-4463-2024-1-27-23

ВАЛЕНТИНА БІЛЯЦЬКА

*доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри філології та мовної комунікації
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»*

ОЛЕГ РАРИЦЬКИЙ

*доктор філологічних наук, професор
кафедри історії української літератури та компаративістики
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*

АНТОЛОГІЯ «ВОЄННИЙ СТАН»: СИНЕРГЕТИКА, ПРОБЛЕМАТИКА, ЖАНРОВА СВОЄРІДНІСТЬ ТЕКСТІВ

Антологія «Воєнний стан» – це художньо-документальна проза про кровопролитну війну, яку розв'язала Росія на українських землях, це проза, у якій автори крізь призму власного світосприйняття, здобутого досвіду й пережитих емоцій пропонують широкому читацькому загалу зафіксовані трагедії «позачасової правди», факти тяжких протиправних злочинів російських окупантів.

Мета статті – розглянути рецепцію подій воєнного стану в антології як літературу non-fiction у сучасній українській прозі. Об'єктом дослідження є тексти антології «Воєнний стан», об'єднані предметом зображення воєнних подій в Україні з метою задокументувати війну в різних її виявах і розповісти про неї світові «українським голосом». Дослідження проведено з використанням елементів описового, структурно-семантичного, рецептивно-інтерпретаційного, контекстного методів аналізу.

Антологія «Воєнний стан» – це жанрові трансформації, у яких сходяться «виточена художня проза і точність документалістики» (В. Саєнко), у ній переважають нариси, есе, спогади, які відносно недавно науковці зараховують до художньо-документальної літератури. Текстуально-суспільні висновки «Воєнного стану» з апеляцією до автобіографічної пам'яті дали можливість розглядати тексти в жанрі «невигаданої прози» (Т. Бовсунівська): вони містять автобіографізм, автори апелюють до особистого досвіду, вказують на причетність до описаних подій, розповідь ведеться від першої особи й вибудовується на достовірному факті, як у мемуарних жанрах.

Стрижневий формат текстового наповнення антології визначає історія повсякденності. Авторки книжки (їх п'ятдесят), як і герої творів, – письменники й громадські діячі, журналісти й науковці, волонтери й військовослужбовці ЗСУ. Письменники-комбатанти, тобто діючі військові, – Олександр Михед, Артем Чапай, Артем Чех – створюють сюжети не за чужими враженнями, а за побаченим і пережитим, доводять, що проблеми військовослужбовця пов'язані не лише з боями й відстоюванням позицій, а й із *естетикою виживання*, з вірою в перемогу над агресором для подальшого розвитку суспільства.

Тексти антології «Воєнний стан» містять жанрові «включення» («Сирена-гієна» Л. Таран, «Under the bridge» С. Поваляєва, «Після окупації» В. Пузік), які органічно вписуються в авторську нарацію, підтверджують знакові події, підсилюють відповідальність реципієнта в процесі читання. Сміслові ядра наративу «Воєнного стану» визначають заголовки: вони впливають на архітектонічну виразність, інформують читача про об'єктивне відображення подій, фактів і явищ, трансформуються в назви-повідомлення, розкодовують зміст («Бути вчителькою в

окупації» Л. Денисенко, «Моє перше бомбосховище» І. Померанцев, «Після окупації» В. Пузік, «Корінням вверх, або Страх міграції» Т. Гундорова, «Презентація зі стресом» Ю. Винничук) тощо.

Ключові слова: художньо-документальна проза, антологія, жанр, метажанр, текст, щоденники, есе, автобіографізм, колективна пам'ять, історія повсякденності.

Для цитування: Біляцька, В.П., Рарицький, О.А. (2024). Антологія «Воєнний стан»: синергетика, проблематика, жанрова своєрідність текстів. *Alfred Nobel University Journal of Philology*, № 1 (27), с. 364-375, DOI: 10.32342/2523-4463-2024-1-27-23

For citation: Biliatska, V.P., Rarytskyi, O.A. (2024). The Anthology "State of War": Synergy, Problematics, Genre Originality of the Texts. *Alfred Nobel University Journal of Philology*, vol. 1, issue 27, pp. 364-375, DOI: 10.32342/2523-4463-2024-1-27-23

Вітчизняні митці розширюють свій тематичний діапазон і фокусують увагу читача на глобальній в Україні проблемі – кровопролитній війні, яку розв'язала Росія на українських землях. Часто авторами текстів є безпосередні учасники бойових дій, письменники, які взяли до рук зброю і стали на захист України. Ці твори освоюють культурницький простір, стають трендом мілітарної тематики, їх друкують в українській періодиці, у соціальних мережах, вони виходять друком окремими виданнями й мають значний суспільний резонанс.

Серед розмаїття такої літератури знаковою є антологія «Воєнний стан», що вийшла друком у чернівецькому видавництві «Meridian Czernowitz». До книжки увійшло 50 текстів сучасних українських письменників, кожен з яких у свій спосіб реагує на масштаби і виклики російсько-української війни, ділиться своїми особистими переживаннями і травматичним досвідом. Серед авторів – письменники і громадські діячі, волонтери й військовослужбовці ЗСУ, журналісти й науковці: Юрій Андрухович, Станіслав Асеев, Тамара Гундорова, Лариса Денисенко, Любомир Дереш, Сергій Жадан, Оксана Забужко, Пітер Залмаєв, Катерина Калитко, Ваханг Кебуладе, Макс Кідрук, Олег Коцарев, Андрій Любка, Юлія Паєвська (Тайра), Ігор Померанцев, Віталій Портников, Мар'яна Прохасько, Тарас Прохасько, Валерій Пузік, Микола Рябчук, Мар'яна Савка, Елеонора Соловей, Ірина Фінгерова, Ірина Цілик, Артем Чапай, Артем Чех. Перелік імен – не повний, кожен автор, як і його текст, – унікальний, оскільки суб'єктивна історія кожного наратора, свідка російських злочинів, – його особистий погляд на війну, його рефлексії на ці події і шляхи порятунку. «В антології «Воєнний стан», – слушно зауважує літературознавиця Галина Райбедюк, – під од-

ним книжковим «дахом» об'єдналось п'ятдесят різних доль, різних історій та різних духовних потрясінь і переживань, тяжких душевних травм і фізичних втрат, болючих роздумів і філософських рефлексій, спогадів і пророцтв на тлі лиха, що його спровокувала експансія імперської росії на українську землю» [Райбедюк, 2023].

Про антологію «Воєнний стан» маємо лише короткі анонси щодо її друку в лютому 2023 р. та публічне обговорення у межах Міжнародного проекту «Science at Risk» («Наука під ризиком»). Обговорення книги відбулося 16 червня 2023 р. в рамках круглого столу «“Воєнний стан” – антологія українського спротиву: поетика, проблематика, образи» за участю провідних літературознавців, які через російську окупацію змушені були покинути свій Дім і в статусі внутрішньо переміщених осіб шукати пристанища на мирних українських територіях, а також тих учених, які сьогодні проживають на прифронтових територіях, проте продовжують свою наукову і педагогічну діяльність. Під час круглого столу свої доповіді виголосили професори Валентина Біляцька (НТУ «Дніпровська політехніка») «Рецепція подій воєнного стану в новітній літературі факту»; Віра Просалова (Донецький національний університет імені Василя Стуса) «“Воєнний стан” як метатекст»; Галина Райбедюк (Ізмаїльський державний гуманітарний університет) «Антиімперський дискурс антології “Воєнний стан”»; Валентина Школа (Бердянський державний педагогічний університет) «Антитеза як семантична і структурна домінанта в текстах антології “Воєнний стан”». Їхні виступи започаткували традицію публічного обговорення проблем війни в літературознавчій площині не тільки в Україні, а й за її межами, дали поштовх до проведення наступних таких заходів з метою висвітлення трагічних подій війни на українських теренах. Антологія стала резонансним явищем соціокультурного життя в умовах війни. Сьогодні література такого зразка викликає значне зацікавлення у літературознавчих колах. Однак тексти, розміщені в збірці, залишаються ще не вивченими.

Антологія «Воєнний стан» синхронізована в англійському перекладі. До іншомовного видання “State of War” [Lopata, Lyubka, 2023] увійшли тексти 35-ти авторів. Перекладний варіант унікальний у плані об'єктивізації правди про війну, наближення чужомовного читача до кривавих реалій, які переживає Україна. Білінгвальний інваріант антології розширює простір прочитання книги, розкриває злочини путінського режиму, засвідчує незламність українців у боротьбі за свободу й самоідентичність, зображує реальні події війни, які переживає українська нація: злочини окупантів на підступах до Києва – у Бучі, Ірпені, Гостомелі, загарбання і визволення Київщини, Сумщини, Чернігівщини, Харківщини, тяжкі наслідки окупації, кровопролитні бої на Донеччині, Луганщині, Запоріжжі та Херсонщині.

Коротку передмову до антології «До читачів в Україні і світі» написав **Валерій Залужний**, Головнокомандувач Збройних сил України. Він наголосив на *значимості, ролі і сутності новітньої мілітарної літератури, її виховній та ідеологічній функції. «2022-й рік уже став історією. Ця цифра назавжди закарбована в нашій пам'яті... Важливо, щоб правдива історія цього року не загубилася. Щоб вона звучала у світі українським голосом, щоб вона збереглася у видатних творах для майбутніх поколінь. Бо правда – це один із найточніших різновидів зброї. Тому хочу подякувати українським письменникам та письменницям за те, що тримають культурний фронт, доказом чого слугує ця антологія»* [Лопата, Любка, 2023, с. 7].

Назва книжки доволі символічна. Цікаві міркування щодо її іменування висловлює генерал Залужний, який смислове навантаження цього назвопозначення вбачає у спадкоємності військових традицій українців, багатовіковій боротьбі за свободу й незалежність, у трагічній і героїчній українській історії. Воєнний стан – це особливий правовий режим існування держави в умовах війни; у козацькі часи – сторожова застава, військовий табір, оборонне укріплення, що символізує щит і броню на захисті свободи і державності. Слово, текст як вербальне віддзеркалення воєнного стану уособлює духовну зброю, що сприймається як мотивація до захисту батьківщини, незітерта пам'ять для нащадків. Назва «Воєнний стан» є спільним об'єднавчим чинником для різножанрових текстів, що увійшли в антологію, важливим паратекстуальним компонентом, який єднає в одній тематичній площині ці твори.

Для обкладинки використано репродукцію картини Матвія Вайсберга «Янгол ЗСУ», що є рефлексією на події війни в Україні і сприймається як додаткове невербальне під-

твердження цілісності змісту і форми цього видання. Куратори видання – Євгенія Лопата та Андрій Любка – концептуально її реалізували, здійснили підбір текстів, щоб у «безвісті» не залишилась ця війна, щоб майбутні покоління зрозуміли, що війна є однією з найруйнівніших подій людства.

Антологія «Военний стан» сприймається як колективна пам'ять, культурно-історична спадщина, досвід і знання, здобуті під час війни. Читач заглиблюється у трагічні реалії часу, стоїчні моменти витривалості духу й боротьби. Дійсність формує нову, іншу колективну сутність, сформовану спільною ідеєю боротьби і непохитної віри у перемогу. Тексти в антології визначають суспільну свідомість, що зберігає тяглість культурно-історичних традицій, насамперед духовну пам'ять, яка конструює нову модель громадської поведінки і генерується рішучим протистоянням і непокорюю ворогу. Словесні коди спротиву і боротьби, передані наступним поколінням, які про війну дізнаватимуться зі свідчень очевидців, мають на меті кристалізувати життєві цінності, духовні й моральні орієнтири, гартувати внутрішню силу у протистоянні ворогу. Олександр Михед, один із авторів антології «Военний стан», висновує слушні думки щодо значимості творчості колективного опору: *«Література – один з інструментів того, щоб прожити нами, наша злість, жах досвіду, через який проходить сучасна Україна, ставали колективною пам'яттю. Література робить так, щоби з кількістю трагедій, які й далі відбуваються – Буча, Маріуполь, Ізюм, Дніпро, Бровари, – щоби з кожною викритою новою катівнею чи масовим похованням наше сприйняття не мутніло, наша лють не вщухала й залишалася гострою»* [Лопата, Любка, 2023, с. 203].

Жанрову природу текстів, що увійшли в антологію «Военний стан», визначити досить непросто. Кожен з них – складне генологічне утворення, синкретичне явище, що поєднує ознаки художньої, художньо-документальної літератури і журналістської творчості. У книжці представлені твори малих жанрових форм, зокрема нефікційна проза – спогади, щоденники, записки, – які легко трансформуються у площину журналістської творчості і прочитуються як есе, нариси, репортажі, коментарі, узагальнені спостереження. Усі ці тексти об'єднані спільним ідейно-тематичним маркером *«прожитого жаху досвіду, через який проходить сучасна Україна»* [Лопата, Любка, 2023, с. 203] і сприймаються як метажанрове явище.

Загальновідомо, що література повсякчас перебуває в перманентному пошуку нових змістоформ, постійно зазнаючи жанрових модифікацій і видозмін. Виникнення нових жанрових різновидів і модифікацій засвідчує невідпинність творчого пошуку митців, їхні інтенції до формування на основі «старших жанрів» нових повноцінних варіацій. Такі процеси розкривають генологічну здатність жанрів до оновлення, до осмислення нових принципів конструювання й реконструювання жанрової цілісності. Літературознавці не завжди *«встигають всеохопно реагувати на генологічну варіативність жанрових форм, унаслідок чого більші або менші сегменти (твори, групи творів) письменницького набутку перебувають у жанровій невизначеності, не досить глибоко прочитуються, що не сприяє повному осягненню їхньої естетичної природи, художньої інформативності, оригінальності»* [Рарицький, 2016, с. 20]. Тексти в антології балансують на межі художнього, документального й публіцистичного дискурсів, прочитуються і як журналістські, і як нефікційні твори.

Художньо-документальна проза і сьогодні залишається маловивченою. Наявні дослідження вітчизняних вчених О. Галича [Галич, 2013], О. Рарицького [Рарицький, 2016], М. Федунь [Федунь, 2010], Т. Черкашиної [Черкашина, 2014] неспроможні вирішити теоретичні й практичні питання новітньої літератури факту. Актуальною залишається проблема жанрів нефікційної прози. Дослідники визначають такі різновиди літератури факту, якот: епістолярій, щоденники, мемуари, автобіографія, записки, некролог, усна оповідь. Різною мірою вони присутні в антології «Военний стан». Про це йдеться в нарисі Володимира Шейка з «Невимовної війни»: *«Це свідчення і документація воєнних злочинів, тортур, убивств і крадіжок, зібраних правозахисниками, силовиками й волонтерами для того, аби притягти Росію до відповідальності в міжнародному трибуналі й довести факт скоєння нею “злочину над усіма злочинами” – геноциду проти українців»* [Лопата, Любка, 2023, с. 353].

Тексти «Воєнного стану» *«описують досвід і репрезентують дійсність війни»* [Лопата, Любка, 2023, с. 339], тому їх необхідно розглядати в контексті співвідношення художньо-

го й документального начал і трактувати як явище метажанру, оскільки вони виявляють «різножанрові сегменти, оформлені в єдине й завершене художнє ціле» [Рарицький, 2016, с. 31]. Водночас у тканині твору спостерігаємо вращення позалітературних елементів – насамперед психологічних, філософських й ідеологічних, що свідчить про дифузію у його структурі різномірних текстових нашарувань, стилістичних елементів та невербальних компонентів. Жанрову своєрідність текстів антології «Воєнний стан» не визначають ні автори, ні упорядники. За спостереженнями Ю. Коваліва, такі твори «ґрунтуються на повному або частковому використанні документальних джерел» [Ковалів, 2007, с. 294], базовані на життєвому досвіді автора й підпорядковуються вимогам його художнього задуму. Наприклад, у творі «Сирена-гієна» Людмила Таран документує факти й обставини життя людей із близького їй середовища в умовах війни. Задля увиразнення трагічних ситуацій, в яких українці проживають воєнний стан, вона використовує образ-символ сирени, який уособлює тривогу, паніку, зловісний неспокій, що створює загрозу людському існуванню. Чорна сирена віддзеркалює стан душі авторки, «розпанахує» її особистісний простір існування: «Сьогодні просиділа три години у метро. Повітряна тривога. Мій похресник Тарас – в окопах на сході України...

Сьогодні вирішила подивитися будинок, в якому від атаки російської ракети загинула журналістка Віра Гурич...

Стояла з такими, як я, у підземному тунелі. Пізніше саме десь тут повітряна тривога застала британців – нейрохірурга й письменника Генрі Марша та журналістку Рейчел Кларк. Може, у їхній генетичній пам'яті вибухнув спогад: 57-денне бомбардування Лондона гітлерівською авіацією...

Вінницю накрило ракетами. Там, у центрі міста, я проходила не раз. Загинули безневинні люди, серед яких чотирирічна дівчинка Ліза...

Коли ми прощалися з Романом Ратушняком, над Майданом Незалежності теж завила сирена. Гучно, утробно, немилосердно. Я пішла провідати Протасів Яр, улюблене місце Романа. Серце плакало, очі розкошували. Та зелену хвилю дерев накрила сирена» [Лопата, Любка, 2023, с. 313–315].

«Сирена-гієна» Л. Таран прочитується як метажанрове явище. Класифікувати його за чіткими генологічними ознаками складно. У творі помітні ознаки літератури факту і медіатворчості. Фрагментарний виклад думки, рефлексії на події дня, авторські коментарі зближують його із записками. Водночас у тексті наявні спогадові й діарійні складники. Оскільки авторка не слідує строгій фіксації подій, висловлює власні оцінки й судження, твір цілком доречно кваліфікувати як щоденникові записки. Одночасно «Сирена-гієна» тяжіє до жанрів журналістської творчості. У творі помітні характерні ознаки есе, нарису, репортажу, зокрема, виразними є довільна композиція, фрагментарність, акцентуація уваги на певних фактах чи явищах, публіцистична підоснова, виразна авторська позиція.

Загалом тексти, уміщені в антології «Воєнний стан», сприймаються як єдиний художньо-документальний дискурс, заснований на медіатворчості. Зображуючи повномасштабну загарбницьку війну, найбільш «задокументовану в історії людства» (В. Шейко), автори діляться власним досвідом, реагують на її виклики, шукають причини й наслідки і спонукають адресатів задля майбутнього винести уроки минулого й сучасного. Документальні і публіцистичні складники такого тексту незаперечні. Послугуючись образним художнім словом, митці часто вдаються до емоційної оцінки, адже «визначальний принцип достовірності нарації пов'язаний з емоційним вчитуванням у текст» [Ковалів, 2007, с. 294]. Враження від пережитого віддзеркалюють важкі психологічні стани авторів розповідей. Біль і страждання створюють єдине емоційне тло, що визначає проблематику творів, які увійшли в антологію. В. Рафеєнко оповідає про просування ворога на шляху до Києва в нарисі «Перші тижні війни»: «Швидко з'ясувалося, що між нами і Києвом уже точаться бої. По Варшавській і Житомирській трасах суне важка техніка росіян, яку наші періодично палять... Стріляли одночасно і справа, і зліва, і за нами, і перед нами. Гули літаки й гелікоптери... Відсутність інформації дошкуляла не менше, ніж постійні вибухи вдень і вночі. Так було і гупало, що дім хитався» [Лопата, Любка, 2023, с. 275]. Висока емоційна напруга характеризує есе В. Пузіка «Після окупації»: «Села на-

вкрузи сірі. Будинки зруйновані. В чорних обгорілих полях стирчать хвости ракет, що розірвалися... Стопни повалені. Їхні залишки підпирають сіре небо. Тут були росіяни» [Лопата, Любка, 2023, с. 267].

Події, відображені в текстах антології «Воєнний стан», можна трактувати як історію повсякдення. Кожен автор пропонує свої оповіді зі щоденного життя пересічних українців в умовах війни. Йдеться про важкі фізичні і моральні втрати, психологічні травми, смерть і боротьбу, відчайдушне протистояння ворогу, самостояння і виживання. Автори переконують читача в тому, що російсько-українська війна триває вже століттями на ідеологічному, політичному, мілітарному рівнях, а на цей час перейшла лише в іншу загострену фазу. У «Відчутті моменту» Олеся Островська-Люта з цього приводу пише: *«Наслідки російської окупації околиць Києва, масові вбивства і катування цивільних не дивували – все це добре пасувало до спогадів наших родичів, до таємних історій, що переказувалися в родині. Все нагадувало радянське підкорення Галичини і Закарпаття після Другої світової війни і Розстріляне відродження»* [Лопата, Любка, 2023, с. 29].

Юрій Андрухович у нарисі «Якого болю нам сподіватися» мовби продовжує думку Олеси Островської-Лютої, зазначаючи, що, окрім загарбання територій, Росія завжди вдавалася до поневолення умів і свідомості наших громадян: *«Ця війна, ця спеціальна операція, вся з минулого. Це навіть не історична тяглість, а щось гірше – повернення часу навспак»* [Лопата, Любка, 2023, с. 222]. Юрій Макаров очима стороннього в одному тексті констатує трагічні наслідки російського впливу на українську ідентичність, водночас вказує на одвічну боротьбу українців за свободу, зазначає непримиренність у ставленні до окупанта, ментальну інакшість з ним: *«На відміну від сусідів за імперським, а потім комуністичним концтабором, тут довгий час панував закон. Зрозуміло, що півтора століття років кріпосного права, а потім сімдесят років нічим не кращого колгоспного рабства для значної частини населення (від 80 до 33% селян упродовж ХХ століття) не покращують характер»* [Лопата, Любка, 2023, с. 187]. На переконання Юрія Макарова, українське суспільство повсякчас протистоїть тоталітарним викликам, однак імперський постсиндром, що насаджувався російськими наративами, ще виразно помітний у свідомості громадян. З цим пов'язана окрема сторінка історії української повсякденності в боротьбі за ідентичність.

Серед авторів антології є військовослужбовці Збройних сил України, які творять свої тексти безпосередньо в зоні бойових дій, *комбатанти* (визначення *Марини Рябченко*), діючі військові. Це Олександр Михед, Артем Чапай, Артем Чех. Їхні твори мають виразні ознаки художнього репортажу і ставлять за мету відтворити воєнну дійсність і справити емоційне враження на читача. Документальна підоснова є важливим чинником таких текстів, що дозволяє розглядати їх у площині нефікційного дискурсу. Здобутий досвід переконує: суспільство в умовах війни активно переорієнтовується на факт і вимагає достовірної інформації про події на фронті, й зрозуміло, що найбільшу довіру висловлює військовослужбовцям. *«Твори авторів із бойовим досвідом – опукліші, правдивіші, позбавлені пафосу й ура-патріотизму»*, – стверджує *Марина Рябченко* [Щокань, 2023]. Вони мають потужний емоційно-психологічний вплив на реципієнта, достовірно і правдиво передають враження фронтових буднів, історію воєнного повсякдення.

У заголовку есе Артема Чапая «За чиїми ми плечима» закодоване запитання, відповідь на яке читач отримує, прочитавши текст. Автор оповідає унікальні історії солдатів – серед них представники різних професій –будівельники, водії, охоронці супермаркетів, офіціанти, комбайнери, шахтарі, сантехніки, продавці з ринку. Вони звичай люди не публічні, не «фігурують» у журнальних статтях та інтерв'ю, здебільшого «замкнуті» в собі. Вони не ставлять за мету описати власний «досвід і переживання» війни, однак ризикують життям заради того, щоб вберегти країну. Хтось із них повернувся з-за кордону і взяв до рук зброю, хтось переймається проблемами родини, яка залишилася в окупації, інший пішов добровольцем, маючи захворювання, а хтось свідомо обманув дружину, інший не розуміє, як буде дітям дивитися очі. Історія кожного виняткова, з таких художніх пазлів-розповідей складається загальний контекст боротьби. *«І ось переважно за плечима всіх цих не-інтелектуалів, не-митців,*

цілком звичайних унікальних особистостей, які не висловлять себе публічно – за їхніми плечима перебуває Україна. А можливо, й майбутнє світу» [Лопата, Любка, 2023, с. 343].

Комбатанти доводять, що будні військовослужбовця пов'язані не лише з боями й відстоюванням позицій, а й з естетикою виживання, з «невидимою війною за свій особистий час..., за право бути собою, мати свої смаки» [Лопата, Любка, 2023, с. 178]. У кожного вона своя: для одних – це музика, для інших – література, для третіх – філіжанка кави. Артем Чех упевнений, що музика робить із солдата людину, сприяє внутрішньому вдосконаленню, вчить пізнавати прекрасне («Музика для солдата»), хоча кожен слухає свою музику: хтось «Пори року» Вівальді, хтось «Байрактар» чи весільні пісні, хтось Лану Дель Рей і Лолу Марш. «В цих лісах музика стала моєю головною супутницею, обов'язковим доповненням до солдата, мов особиста зброя і турнікет, – стверджує автор. Жіночий вокал як саундтрек моєї депресії, як чортівий німб одвічної боротьби добра зі злом, як глухий щем моєї самотності й тінь від солдатської фрустрації» [Лопата, Любка, 2023, с. 347].

Олександр Михед в «Абетці болю: як я знову вчився читати» наголошує на рятівній можливості літератури, зокрема ділиться роздумами про те, як художня творчість під час війни додає сили, «тримає», вселяє надію, хоча в нього, я і в більшості родин, книги «марковані шрапнеллю тригерів». Він суголосний із думкою А. Чеха: естетика виживання тісно пов'язана із творчістю, процес творіння сприймається як спосіб боротьби із неуттвом. «Віру в силу літератури повертає страх російських окупантів перед нашими книжками і культурою загалом, – зауважує автор. – На окупованих територіях вони перш за все називають населені пункти на російський манір, відновлюють радянські символи та влаштовують зачистку бібліотек. Вишукують «шкідливі» книги, ніби ті становлять таку саму небезпеку, як і «підривні елементи. » з плоті й крові» [Лопата, Любка, 2023, с. 203].

З погляду жанрової полісемії тексти «Воєнного стану» – «неканонічні» [Саєнко, 2014], це трансформації, які містять наджанрові модифікації художньо-документальної літератури, що поєднують художню прозу й документальну точність, словесну майстерність і щоденникову наративність: «Я довго сиділа над тілом, замерзаючи до кісток, очікувала евакуації... Я гортала журнал, який ти акуратно вів усі ці роки. Журнал пасенних життів, урятованих доль, зцілених душ. Лиш себе ти не зберіг» («Позивний "Фарш"» Ю. Паєвська (Тайра) [Лопата, Любка, 2023, с. 230]; «Новина про те, що міноборони Росії закупило 45 тисяч мішків для трупів, з'явилася в українських ЗМІ опівдні 23 лютого. Тоді, менш ніж за добу до вторгнення, це остаточно переконало мене в неминучості великої війни» («45 тисяч мішків» М. Кідрук) [Лопата, Любка, 2023, с. 151]; «...кількість убитих російських окупантів досягнула ста тисяч. І я вже не знаю, який спогад стане для мене основним і знаковим» («Чорне на чорному» К. Москалець) [Лопата, Любка, 2023, с. 207]. Для творів антології характерний щоденниковий тип нарації, однак вони мають дещо спорадичний характер. В есе «Країна своїх» Ірина Фінгерова в хронологічній послідовності розписує фатальний день початку війни буквально по годинах: «Двадцять четвертого лютого я була в лікарні, на роботі. О 7:00 я зробила обхід, о 9:00 вже писала лист шефу зі зверненням до керівництва лікарні. Дайте нам перев'язувальний матеріал. Я знаю, у вас є.

Об 11:00 мені зателефонувала знайома журналістка із саксонської газети, щоб сказати, що передала мої контакти в дрезденську редакцію. Можна. Можна!... О 22:00 ми зустрілися в зумі з волонтерами. Я сиділа в темному туалеті з вимкненою камерою, і ми три години з'ясовували, до яких ще організацій треба писати листи» [Лопата, Любка, 2023, с. 325–326]. Далі авторка пише про роботу «Українського координаційного центру» про побачене, почуте, про внутрішньо пережиті події й зустрічі, телефонні розмови й повідомлення, про змарнілих і втомлених подруг К., Д., Т., про однодумців з «одного тіста», з країни, де «люди віддають не тому, що в них є надлишок, а тому що вони не можуть інакше. Країни своїх» [Лопата, Любка, 2023, с. 330].

Як правило, у текстах антології «Воєнний стан» йдеться про якийсь реальний пережитий випадок, який породжує асоціації, роздуми, рефлексії, що впливають на свідомість як автора, так і читача, змінюють їх. Алім Алієв у нарисі «Сепк» розповідає про поселення біженців з різних куточків України, їхню готовність допомагати один одному. У той же час йдеться про «крихкість людських стосунків», про зміни у свідомості людей під час великої війни, коли родинні зв'язки рвуться, багаторічна дружба зникає, а ледь знайомі люди стають найближчими. Автор переконує, що «думки про майбутнє» рятують, він живе мріями про зустріч з рідними в батьківській хаті після перемоги, водночас обтяжений реальністю – тяжко згадує окупацію Криму 2014-го і її трагічні наслідки: *«мілітаризація, заміщення населення, зміна ідентичності і руйнування культурної спадщини, придушення свободи слова і представницьких інстанцій корінного народу. Після повномасштабної агресії півострів перетворився на один з основних плацдармів, з якого запускають ракети на інші терени України, та став рольовою моделлю для окупації нових територій»* [Лопата, Любка, 2023, с. 13].

Історія повсякденності визначає єдиний стрижневий формат текстового наповнення антології. Кожен автор своїми розповідями взаємодоповнює іншого, що дозволяє бачити цілісність задуму упорядників антології задокументувати війну у різних її виявах. Автори пишуть про те, що перші дні, тижні війни у свій спосіб змінили світ кожного. Юрій Винничук у «Презентації зі стресом» зазначає, що, незважаючи на бомбардування, перебування у сховищах, його свідомість до певного часу не сприймала реалій воєнного стану. Усвідомлення прийшло, коли з'явилися перші жертви війни, перші поранені, які потребували не лише лікарської допомоги, а й моральної і психологічної підтримки оточення. Автор переповідає про запрошення на зустрічі із пораненими бійцями. Лікар уже в шпиталі повідомив, що презентація буде проходити не в залі, як зазвичай, а в палатах: *«–Тобі треба підтримати їх на духу, – сказав він. – Якщо провідаєш бодай чотири-п'ять палат, буде добре»* [Лопата, Любка, 2023, с. 66]. У палатах, де було четверо, набивалося більше десяти, і, на здивування письменника, бійці знали його твори й біографічні відомості про нього. Жодна зустріч із читачами так не вичерпувала й не переймала автора. Дорогою додому *«думав про те, як близько війна підступила до мене. Я наповнився по вінця голосами героїв, долоня ще відчувала потиски багатьох рук, а в очах мигтіли бинти, милиці, залізні штирі в ногах, чорні окуляри. Така війна вже не забудеться ніколи»* [Лопата, Любка, 2023, с. 69]. Повсякденність в умовах війни творить нові сенси, що визначають спосіб мислення, раніше абсолютно неприйнятний, українців переповнює лють, ненависть до ворога, бажання помсти.

Смислове ядро «Воєнного стану» визначають заголовки. Ці паратекстуальні компоненти впливають на архітектонічну виразність тексту, інформують читача про об'єктивне відображення подій, фактів і явищ, трансформуються в назви-повідомлення, розкодовують основний зміст («Бути вчителькою в окупації» Лариса Денисенко, «Моє перше бомбосховище» Ігор Померанцев, «Після окупації» Валерій Пузік, «Корінням вверх, або Страх міграції» Тамара Гундарова, «Презентація зі стресом» Юрій Винничук, «Буча. Спроба ремонту нормальності» Олег Коцарев, «Ворог» Роман Малиновський, «Невимовна війна» Володимир Шейко), спонукають реципієнтів до його відповідної інтерпретації.

Тексти «Воєнного стану» варто розглядати в жанрі «невигаданої прози» (Т. Бовсунівська), у яких домінує автобіографічне й мемуарне начало: відтворено сучасні історичні події, настрої, зображено конкретних людей, особисті думки й почуття. Більшість творів у антології тяжіють до автобіографічного письма, формальною ознакою якого *«залишається оповідь від першої особи, ... з апеляцією до особистого досвіду, внутрішнього приватного світу й офіційної історії»* [Бовсунівська, 2015, с. 131], їх написано від першої особи із вказівкою на очевидність чи особисту участь: *я гадаю, я справді вважав, я можу, я мала улюблену працю, я пригадую новинну студію CNN, я їду додому*. Серед творів антології немає великих жанрових форм, переважно це есе-автобіографії, нарис-автобіографії із розповіддю про особисті життєві колізії, достовірні факти, світоглядні роздуми, текстуально-суспільні висновки: *«Я дописую ці рядки сьогодні, на 240-й день великого російського вторгнення. Епітет, який я щойно вжив, дався мені нелегко: ніщо російське не хочеться називати великим. Ну хіба що цей злочин – суцільний, масовий, дикий,*

достоєвський. *За яким неминуча, ще більша кара*» («Якого болю нам сподіватися» Юрій Андрухович) [Лопата, Любка, 2023, с. 28]; «*Я дивилась на К., яка втратила контакт зі своєю сім'єю, бо пів року щодня волонтерила на Мессе, де був притулок для біженців, а вечорами ходила перекладати, бо ж приходили літні люди, яким були потрібні талони на лікування... Я дивилась на Л., яка робила дитячий садочок для українських дітей і ще й керувала складом. Дивилась на те, як вона схудла, як у неї з'являлися нові й нові зморшки, і чула, як змінювався тембр її голосу. Я дивилась на них усіх, українців, які видобувають сили з безсилля» [Лопата, Любка, 2023, с. 329–330] («Країна своїх» Ірина Фінгерова); «*Я хочу, щоб про це подумали вчителі і вчительки французької мови у Франції та Бельгії, викладачки англійської у Великій Британії, польської в Польщі, німецької в Німеччині, турецької в Туреччині. Лише за те, що ви закладаєте в дітей культурні патерни, розкриваєте ідентичність, збагачуєте їх та просто допомагаєте стати грамотними людьми, вас хтось може назвати тією чи тим, що роблять із дітей нацистів. Та чому хтось – росіяни*» («Бути вчителькою в окупації» Лариса Денисенко) [Лопата, Любка, 2023, с. 91].*

Автобіографізм окремих творів закладено в назвах – «І навіть коли я дізнаюся, що завтра кінець світу» (Мирослава Барчук), «Я люблю тебе, тату» (Мар'яна Савка). Таким текстом властива автобіографічна пам'ять, адже більшість авторів книжки апелюють до особистого досвіду, вказують на причетність до описуваних подій.

Тексти антології «Воєнний стан» містять специфічні «композиційно-локалізовані формування» (Ю. Ковалів), позалітературні та позажанрові «вручення» (Т. Бовсунівська) в тканину художнього твору, які повноцінно вписуються в авторську нарацію і сприймаються як влучне її доповнення. Такі жанрові вставки характерні для об'ємних документальних полотен, однак, на наше переконання, можуть бути і складником менших жанрових різновидів, зокрема есе, нарису та репортажу. За спостереженнями Т. Бовсунівської [2015], у сучасній літературі складно знайти твір, який би не містив жанрових вручень. У нарисі «Сирена-гієна» Л. Таран цитує представника срібного віку, проводячи аналогії з «виттям сирени» й реальними картинами жахить: «*Земля розверзлась / Витікає кров із вирви / На шматки рознесло / Життя / Прострелене у вічко немовляти... Виє сирена. За звичкою підтягується рима: гієна. Сирена-гієна. Ні-ні: гієна – хижак, мародер. А сирена сповіщає про небезпеку ракетного удару. Різні конотації*» [Лопата, Любка, 2023, с. 312]. Світлана Поваляєва до твору «Under the bridge» наводить цитату Романа Ратушного «*Києве, загинув далеко від тебе, але за тебе*» [Лопата, Любка, 2023, с. 333], згадує життєві історії П. Тичини, С. Васильченка, В. Еллана-Блакитного, які переховувалися в склепі на Байковому кладовищі в 1919 році; цитує слова пісні «Red Hot Chili Peppers». Есе «Після окупації» Валерія Пузіка нагадує щоденникові записи солдата (без вказівки на дату), який проїжджає деокупованими селами, фіксуючи тяжкі злочини «асвабдітелів». У щоденникову нарацію автор «включає» лист солдатів, написаний школяркою-підлітком. «*Над столом висить малюнок руки. В її центрі серце, зафарбоване в синьо-жовтий колір. Це рука дівчинки, яка написала: Привіт, солдате! Я – Настя. Передаю тобі частинку свого серця, нехай моя частинка оберігає і захищає тебе в бою. Бажаю тобі здоров'я, нехай ворожі кулі та ракети оминають, а сонечко зігріває. Нехай Бог береже. Дякую за все. Я вірю в нашу Перемогу. Ви наша гордість. Повертайтесь додому живими*» [Лопата, Любка, 2023, с. 271].

Цитатні вручення у текстах органічно вписуються в авторську нарацію, підтверджують або спростовують знакові для нього події, вказують на світоглядні орієнтири, спрямовані на розкриття душі головного героя, а психологічні й емоційні стани підсилюють відповідальність реципієнта в процесі прочитання.

Антологія «Воєнний стан» – це художні «свідчення і документація воєнних злочинів» (В. Шейко), болю й трагізму, у той же час звеличення подвигу ЗСУ, невтомної праці волонтерів, віри в перемогу над агресором, подолання «колективної травми» для подальшого розвитку суспільства. Саме про причини подолання колективної травми, збереження колективної пам'яті, культурні рани, які десятиліттями проявляються травмами і порушуються в сучасній літературі, йдеться в книжці Оксани Пухонської «По за межа-

ми бою. Дискурс війни в сучасній літературі». «Загалом авторка зазначає, що літературний вимір травми війни є багатофункціональним: художній текст дедалі більше набуває ознак інструменту культурної пам'яті; література фіксує травматичну подію історії в рецепції персонажа, створюючи при цьому її проекцію на покоління, етнічну групу, націю, що дає змогу здійснити психологічну рефлексію над нею; література залучає до цієї рефлексії читача, який прямо або опосередковано є носієм цієї травми» [Шевчук, 2023].

Отже, антологія «Воєнний стан» / «State of War» (2023) з передмовою Валерія Залужного – це спогади-свідчення, що ведуть «до пекла людського болю й горя», есе-роздуми, нариси, створені свідками й учасниками надзвичайних подій баченого й пережитого, прописані трагедії «позачасової правди» з реальними картинами найжорстокішої російсько-української війни. Текст книжки сприймається як перший досвід осягнення повномасштабної війни в україно- й англослов'янському читачьому середовищі. Це художній документ епохи, в якому письменники крізь призму власного світосприйняття, здобутого досвіду і пережитих емоцій пропонують широкому читачьому загалу зафіксовані факти тяжких протиправних злочинів російських зайд на тимчасово окупованих і вже звільнених українських територіях. Тексти антології різножанрові, проте об'єднані єдиною тематичною канвою. Прочитуються вони як явище метажанру, оскільки поєднують у собі ознаки художньої, художньо-документальної і журналістської творчості і сприймаються як синтетичне утворення, що становить завершену цілісність. Жанрові кордони текстів, що увійшли в антологію «Воєнний стан», розмиті, автори експериментують зі словом, що свідчить про творчі пошуки в епоху постмодернізму в плані осягнень трагічних подій російсько-української війни.

Список використаної літератури

- Бовсунівська, Т. (2015). *Жанрові модифікації сучасного роману*. Харків: Діса плюс.
- Галич, О. (2013). *Fiction i non fiction у літературі: проблеми теорії та історії*. Луганськ: Резніков В.С.
- Ковалів, Ю. (2007). *Літературознавча енциклопедія: У 2 т. (Т. 1)*. Київ: ВЦ «Академія».
- Лопата, Є., Любка, А. (Ред.). (2023). *Воєнний стан. Антологія / передмова Валерія Залужного*. Чернівці: Meridian Czernowitz; Видавець Померанцев Святослав.
- Райбедюк, Г. (2023). «До читачів в Україні і світі» (Валерій Залужний). Відновлено з <https://www.facebook.com/profile.php?id=100009725085718>
- Рарицький, О. (2016). *Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників)*. Київ: Смолоскип.
- Саєнко, В. (2014). *Сучасна українська література: компендіум*. Одеса: Астропринт.
- Федунь, М. (2010). *Вітчизняна мемуаристика в Західній Україні першої половини ХХ століття: історичні тенденції, жанрова специфіка, поетика*. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.
- Черкашина, Т. (2014). *Мемуарно-автобіографічна проза ХХ століття: українська візія*. Харків: Факт.
- Шевчук, Д. (2023). Оксана Пухонська Поза межами бою. Дискурс війни в сучасній літературі. *Критика*, 7-8. Відновлено з <https://krytyka.com/ua/reviews/poza-mezhamy-boiu-dyskurs-viiny-v-suchasnii-literaturi>
- Щокань, Г. (2023, Січень 15). «У книгах військових нема ура-патріотизму й пафосу», – дослідниця воєнліту Марина Рябченко. *Українська правда*. Відновлено з <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/01/15/252323/>
- Lopata, Ye., Lyubka, A. (Eds.). (2023). *State of War: Anthology / Introduction by Valeriy Zaluzhny*. Chernivtsi: Meridian Czernowitz; Publisher Svyatoslav Pomerantsev, 256 p.

THE ANTHOLOGY “STATE OF WAR”: SYNERGY, PROBLEMATICS, GENRE ORIGINALITY OF THE TEXTS

Valentina P. Biliatska, National Technical University “Dnipro Polytechnic” (Ukraine)

e-mail: valentina.p@i.ua

Oleg A. Rarytskyi, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University (Ukraine)

e-mail: rarytskyi_o@ukr.net

DOI: 10.32342/2523-4463-2024-1-27-23

Key words: *fiction-documentary prose, meta-genre, anthology, genre, text, diaries, essays, autobiography, collective memory, history of everyday life.*

The anthology “State of War” is a fiction and documentary prose about the bloody war unleashed by Russia on Ukrainian lands, a prose in which the authors, through the prism of their own worldview, experience and emotions, offer the general readership the recorded tragedies of “timeless truth”, the facts of grave illegal crimes committed by the Russian occupiers.

The article aims to examine the reception of martial law events in the anthology as non-fiction literature in contemporary Ukrainian prose. The object of the study is the texts of the anthology “State of War”, united by the subject of depicting military events in Ukraine in order to document the war in its various manifestations and tell the world about it in the “Ukrainian voice”. The study was conducted using elements of descriptive, structural and semantic, receptive and interpretive, and contextual *methods* of analysis.

The anthology “State of War” is a genre transformation that combines “sophisticated fiction and the accuracy of documentary” (V. Sayenko), and is dominated by essays, narratives, and memoirs that have only recently been classified as fiction and documentary literature. The textual and social conclusions of “State of War” with an appeal to autobiographical memory made it possible to consider texts in the genre of “non-fictional prose” (T. Bovsunivska): they contain autobiography, the authors appeal to personal experience, indicate involvement in the events described, the narrative is in the first person and is based on a reliable fact, as in memoir genres.

The core format of the anthology’s textual content is determined by the history of everyday life. The authors of the book (fifty of them), like the characters in the stories, are writers and public figures, journalists and scholars, volunteers and soldiers of the Armed Forces of Ukraine. Combatant writers, i.e., active military personnel – Oleksandr Mykhed, Artem Chapai, Artem Chekh – create stories not based on other people’s impressions but on what they have seen and experienced, proving that the problems of a soldier are not only related to fighting and defending positions, but also to the *aesthetics of survival*, to the belief in victory over the aggressor for the further development of society.

The texts of the anthology “State of War” contain genre “inclusions” (“Siren-Hyena” by L. Taran, “Under the Bridge” by S. Povaliaiev, “After the Occupation” by V. Puzik) that organically fit into the author’s narrative, confirm significant events, and increase the recipient’s responsibility in the reading process. The semantic core of the narrative of “State of War” is determined by the titles: they influence architectonic expressiveness, inform the reader about the objective reflection of events, facts and phenomena, transform into message titles, decode the content (“Being a Teacher Under Occupation” by L. Denysenko, “My First Bomb Shelter” by I. Pomerantsev, “After the Occupation” by V. Puzik, “Roots Up, or Fear of Migration” by T. Gundorova, “Presentation with Stress” by Y. Vynnychuk).

References

- Bovsunivska, T. (2015). *Zhanrovi modyfikatsii suchasnoho romanu* [Genre Modifications of the Modern Novel]. Kharkiv, Disa plus Publ., 368 p.
- Cherkashyna, T. (2014). *Memuarno-avtobiohrafichna proza XX stolittia: ukrainska viziia* [Memoir-Autobiographical Prose of the 20th Century: Ukrainian Vision]. Kharkiv, Fakt Publ., 380 p.
- Fedun, M. (2010). *Vitchyzniana memuarystyka v Zakhidnij Ukraini pershoi polovyny KhKh stolittia: istorychni tendentsii, zhanrova spetsyfika, poetyka* [Domestic Memoirs in Western Ukraine of the First Half of the 20th Century: Historical Trends, Genre Specificity, Poetics]. Ivano-Frankivsk, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University Publ., 452 p.
- Halych, O. (2013). *Fiction i non fiction u literaturi: problemy teorii ta istorii* [Fiction and Non-fiction in Literature: Problems of Theory and History]. Luhansk, Rieznikov V.S. Publ., 368 p.
- Kovaliv, Yu. (2007). *Literaturoznachna entsyklopediia: u 2 t.* [Literary Encyclopedia: in 2 vols.]. Kyiv, VTs “Akademiiia” Publ., vol. 1, 608 p.
- Raibediuk, H. (2023). «Do chytachiv v Ukraini i sviti» (Valerij Zaluzhnyj) [“To readers in Ukraine and the world” (Valery Zaluzhnyj)]. Available at: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100009725085718> (Accessed 24 Aprile)

Rarytskyi, O. (2016). *Partytury tekstu i dukhu (Khudozhn'o-dokumental'na proza ukrains'kykh shistdesiatnykiv)* [Scores of Text and Spirit (Artistic and Documentary Prose of the Ukrainian Sixties)]. Kyiv, Smoloskyp Publ., 488 p.

Saienko, V. (2014). *Suchasna ukrainska literatura: compendium* [Modern Ukrainian Literature: a Compendium]. Odesa, Astroprynt Publ., 352 p.

Shevchuk, D. (2023). Oksana Pukhonska. Poza mezhamy boiu. Dyskurs vijny v suchasnij literaturi [Oksana Pukhonska. Outside of combat. Discourse of war in modern literature]. *Krytyka* [Criticism], vol. 7-8. Available at: <https://krytyka.com/ua/reviews/poza-mezhamy-boiu-dyskurs-viiny-v-suchasnij-literaturi> (Accessed 24 Aprile)

Schokan, H. (2023). «U knyhakh vijs'kovykh nema ura-patriotyzmu j pafosu», – doslidnytsia voienlitu Maryna Riabchenko [“There is no hurrah-patriotism and pathos in the books of the military”, – military veteran researcher Maryna Ryabchenko]. *Ukrainska pravda*. January, 15. Available at: <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/01/15/252323/> (Accessed 24 Aprile)

Lopata, Ye., Lyubka, A. (eds.). *State of War: Anthology* / Introduction by Valeriy Zaluzhny. Chernivtsi, Meridian Czernowitz; Publisher Svyatoslav Pomerantsev, 256 p.

Lopata, Ye., Lyubka, A. (eds.). *Voiennyj stan: antolohiia* [State of War: Anthology]. *Peredмова Valerii Zaluzhnoho* [Preface by Valeriy Zaluzhny]. Chernivtsi, Meridian Czernowitz; Vydavets Pomerantsev Sviatoslav, 368 p.

Одержано 18.09.2023.